Ansvarshavende chefredaktør Anne Knudsen **Redaktionschef og samfundsredaktør** Lili Ochsner loc@weekendavisen.dk **Udlandsredaktør** Ole Nyeng ony@weekendavisen.dk
Kulturredaktør Joakim Jakobsen jja@weekendavisen.dk **Debatredaktør** Pernille Bramming opinion@weekendavisen.dk **Litteraturredaktør** Anna Libak anl@weekendavisen.dk
Videnskabsredaktør Tine Elby ideer@weekendavisen.dk **Ideer** er i denne uge redigeret af Jesper Vind jvj@weekendavisen.dk **Faktiskredaktør** Vibe Termansen vibe@weekendavisen.dk

Udgivet af Weekendavisen A/S Pilestræde 34, 1147 København K. Telefon 33 75 25 33 Telefax 33 75 20 50 e-mail bwa@weekendavisen.dk **www.weekendavisen.dk** Abonnement 33 75 36 33
Tryk Berlingske Avistryk **Annoncesalg Front Media** Høgevej 5 D, 3400 Hillerød Telefon 48 22 44 50 Telefax 48 24 43 47 e-mail weekendavisen@frontmedia.dk

Foråret 1945. Salle Fischermann blev sammen med sin mor og søskende sendt i koncentrationslejr under besættelsen. Efter 18 måneders fangenskab vendte familien hjem til Danmark.

Men hjem til hvad

Af MICHAEL MÜLLER

Sverige 20. april 1945. Den danske jøde, Salle Fischermann, sad med sin storebror i toget fra Malmø på vej til Strängnäs. Han var 15 år, netop hentet hjem af De Hvide Busser fra Theresienstadt, hvor han sammen med sin mor og fire søskende havde siddet i koncentrationslejr siden oktober 1943. De to brødre skulle nu i karantænelejr, da Danmark endnu ikke var befriet. Resten af familien blev i Sydsverige. De sad over for hinanden, frie, omgivet af ligesindede danske jøder fra den tjekkoslovakiske lejr, men noget var galt. Hurtigt gik det op for Salle og broderen, at deres far ikke var med toget. Han var sprunget ud fra altanen, da tyskerne havde banket på familiens lejlighed i København halvandet år forinden for derefter at flygte til Sverige. De to sønner troede, at flugten var lykkedes, men flere medpassagerer kendte allerede faderens skæbne. De kiggede på Salle, hviskede, mens det gik op for ham, at deres far var død. De forlod kupeen og gik ud i mellemgangen. De sagde ikke et ord, men græd.

Efter flugten fra tyskerne, havde Salles far og seks andre jøder købt en båd for at sejle til Sverige. I den var to af Salles søskende, der var undslupper sammen med faren. Ên kilometer ude på Øresund begyndte båden at tage vand ind og synke. Salles far og bror druknede, søsteren overlevede ved at svømme ind til land.

På samme tidspunkt var Salle, hans mor og andre søskende på vej i kreaturvogne til Theresienstadt, 60 kilometer nord for Prag, hvor de var fanget fra den 6. oktober 1943 til den 15. april 1945. I mere end 18 måneder boede de i barakker og gamle militærkaserner sammen med næsten 500 andre jøder fra Danmark. I alt blev 141.000 jøder deporteret til Theresienstadt, heraf blev 88.000 sendt videre til udryddelseslejre som Auschwitz-Birkenau og Treblinka i Polen, 33.000 døde i lejren af sult og sygdomme, heriblandt 51 fra Danmark.

Salle og hans familie overlevede sammen med godt 400 danske jøder og vendte i foråret 1945 hjem til Danmark. For mange var hjemkomsten alt andet end jubel og brændende mørklægningsgardiner. Familiemedlemmer, der var døde, ingen bolig og psykiske traumer var det, mange vendte hjem til, både fangerne fra Theresienstadt og de, der nåede at flygte til Sverige. Dette kan man få et indblik i på Dansk Jødisk Museum, der netop har åbnet udstillingen HJEM, der handler om de danske jøders hjemkomst til Danmark i 1945.

Husvilde

Salle Fischermann og hans bror var stadig i Strängnäs den 5. maj, hvor der

Salle Fischermann og familien i 1951 efter hjemkomsten. Salles brødre og søster og mor på billedet. Salle sidder som nummer tre fra venstre (i midten.)

udbrød fest, da nyheden om Danmarks befrielse nåede ind i barakkerne. Stole og borde blev kastet gennem ruderne og alt blev smadret.

»Det var som en trykkoger, der sprang. Jeg mærkede euforien, men den var ambivalent. Jeg var fri, men jeg havde ikke længere min far, så for mig var befrielsen en stor sorg. Glæden styrkede sorgen over tabet af min far og bror,« fortæller 84-årige Salle Fischermann, da Weekendavisen møder ham i hans hjem i Gentofte.

Få dage efter blev han genforenet med sin mor og søskende. De tog toget fra Helsingborg til Københavns Hovedbanegård, hvor Salles onkel tog imod dem. Herfra gik turen med Røde Kors til Skovshoved Skole, hvor de boede i en måned sammen med 1.500 »husvilde« flygtninge. Familiens fireværelses lejlighed på Bogtrykkervej ved Bispebjerg var blevet rømt af tyskerne. Sølvtøj, møbler, alt var væk, også selve lejligheden, som familien havde boet i siden begyndelsen af 1930'erne.

I juli 1945 fik familien en lejlighed gennem en statslig hjælpepakke. To værelser i Sydhavnen uden varmt vand, og via en livsforsikring fra Salles far, fik de møbler. I det ene værelse sov børnene på enkeltmandssenge, i det andet var der spisestue.

»Det hele virkede så fremmed. Jeg kan huske, jeg sagde: Disse møbler kender jeg ikke. Vi havde intet sted, og vi følte os aldrig tilpasse i kvarteret. Vi var vant til parker og marker ved Bispebjerg, nu havde vi ingenting. Jeg gik i en døs uden at vide, hvad det hele skulle ende med.«

Drømmen

Familien fik ingen hjælp, moren var hjemmegående og få måneder efter hjemkomsten slugte hun et pilleglas,

Salle Fischermann i dag.

men overlevede. To år senere gjorde Salles 21-årige søster det samme og døde. Sorgen var tung, oplevelserne i lejren var kommet med hjem, men man talte ikke om dem, hverken ved middagsbordet eller på sengekanten. I stedet lagde Salle sig til at sove. Nogle gange tændte han sin natlampe for at se på et lommeur, en ven fra Theresienstadt havde foræret ham. Når han slukkede lyset, røg han tilbage i lejren. En særlig drøm kom igen nat efter nat.

»Jeg hjalp ofte med at sende transporter (kreaturvogne med jøder) til Auschwitz. En vinternat i 1945 var jeg i gang med at fylde en vogn, da kommandanten kaldte mig til sig: Her har du tændstikker, der ligger brænde derinde, gå så ind og tænd op. Det var i den bageste vogn, forbeholdt de tyske soldater. Jeg gik ind i vognen, men så ikke, at der sad en næstkommanderende og sov. Det var mørkt, så jeg kom til at støde til ham, hvorefter han trampede sin støvlehæl af jern over mine fingre. Jeg har stadig ar. Jeg sprang ud af vognen, hvorefter den næstkommanderende løb efter mig med en revolver i hånden. Blodet løb fra mine fingre. Han råbte: Kom her! En sætning, jeg har haft det svært med siden, da vagterne i lejren altid råbte 'kom her' til jøderne, når de skulle op i vognene til Auschwitz. Jeg kom tilbage til vognene for at hjælpe mennesker i døden. Jeg fortalte det aldrig til nogen.«

Efter et par år i Sydhavnen, gik familien op til boligselskabet. De ville tilbage til Bispebjerg og kom der et par år efter hjemkomsten. Hans søskende blev gift og flyttede, tilbage var Salle, der savnede at kunne lege med sin far om aftenen eller se ham sidde i sin stol og ryge de cigaretter, Salle elskede at hente til ham.

Kun et liv

Salle søgte retfærdighed, men der var ingen. Når han gik på gaden, eller cyklede rundt i kvarteret, lignede han en almindelig teenagedreng. Han fandt sammen med sine gamle skolekammerater, men han var ikke som de. Han var en dreng, der havde båret døde mennesker ind i krematorieovne og sendt børn i transport, oplevelser, der havde gjort ham til et mere indadvendt menneske.

Før 1943 var Salle en optimistisk dreng, der spillede fodbold, gik ture i de københavnske parker og arbejdede i et ismejeri ved siden af sin skolegang på Skolen på Ingemannsvej på Frederiksberg. Hans far var af lettisk afstamning, og tjente gode penge som selvstændig malermester. Hans mor kom fra Polen.

Efter sommerferien 1945 kom Salle i lære på en skotøjsfabrik på Tagensvej. Det interesserede ham ikke, men han blev udlært. I stedet var han optaget af maskiner, og senere blev han montør hos Christel Sko, hvor han arbejdede i 50erne. Sideløbende skete der noget med ham.

»Helt frem til jeg var 25 år, var der hele sort. Jeg var blevet voksen som barn og jeg spurgte hele tiden mig selv, hvorfor det var min familie, det var gået ud over. Så fandt jeg ud af, at jeg kun havde ét liv, og hvis jeg ville videre i denne verden, måtte jeg tage mig sammen, og det gjorde jeg. Der var ikke andet at gøre. Jeg startede på aftenskole for at tage studentereksamen, og så blev jeg ingeniør ligesom mine to andre brødre.«

Theresienstadt spøgte stadig, men han kunne holde de værste mareridt væk. I starten af 50erne blev han gift med sin første kone, som han fik to børn sammen med, og i 1964 blev han ansat hos det amerikanske firma, Xerox, en af verdens største leverandører af kopimaskiner. Han var i firmaet i 40 år, sagde op i 2004 med forhøjet pension og fem års ekstra løn.

I 1980 skete der et vendepunkt i Salles liv. Indtil nu havde Theresienstadt været en lukket bog, noget, man ikke talte om og kun få kendte hans historie, men så var han til en middag i København sammen med tidligere Gestapofanger og de repræsenterede landes ambassadører.

»Min sidemand var en ambassadør fra et stort land. Han sagde til mig: Sig mig, var der virkelig så slemt der der Holocaust? Jeg fortalte ham om livet i lejren. Så sagde han: Vil du gøre mig en kæmpe tjeneste, aldrig at nævne det land, jeg kommer fra. Jeg er flov. Denne samtale gjorde, at nu ville jeg fortælle min historie. Jeg tænkte, når en ambassadør ikke ved bedre, så ved de andre heller ikke noget.«

Salle meldte sig ind i Foreningen af Gestapofanger fra Besættelsen og gik i gang med at holde foredrag om sin tid som KZ-fange. Det greb om sig, og i dag har han holdt mere end 500 foredrag i Europa og medvirket i flere film om Theresienstadt.

Theresienstadt

I dag bliver Theresienstadt kaldt for et paradoks. Byen gik fra at være en garnisonsby til en indhegnet ghetto for jøder. Ideen var at få omverdenen til at tro, at fangerne levede et idyllisk liv. Derfor iværksatte man i 1944 en forskønnelsesaktion, da man ventede besøg fra Røde Kors. Der blev dyrket grøntsagsmarker, bygget lejligheder med gardiner og møbler, et orkester spillede klassisk musik og midt i lejren spillede man fodbold. Fortovene blev skrubbet og der var butikker med fødevarer. Da Røde Kors havde forladt lejren, optog man en propagandafilm for at dokumentere det »idylliske liv«.

I filmen medvirkede mange af fangerne, heriblandt Salle Fischermann. Han fik besked på at sætte sig sammen med nogle mænd, der skulle forestille at arbejde på en fabrik. I filmen kan man se, at Salle Fischermann griner, da »arbejderne« forlader fabriksbygningen. Han fandt det komisk. Efter optagelserne blev hovedparten af de fanger, der medvirkede i filmen, sendt til Auschwitz.

I starten boede Salle ikke sammen med sin mor og søskende. Siden kom de sammen, spiste deres daglige kartoffelsuppe og sov på hylder. På et tidspunkt fik Salle diarré og kom ind på et værelse med 16 madrasser og 16 unge mænd, der ventede på at dø på grund af sult. Til Salles held fik Røde Kors lov til at sende pakker med mad til de danske fanger, og han overlevede sin diarré. Halvdelen af de 16 mænd døde.

Han arbejdede med flere forskellige ting i lejren. Det værste var, når ligvognen skulle skubbes ud til kapellet, eller når han sent om aftenen kunne høre toget trille ind i lejren, klar til ny transport. Alligevel var han optimist.

»Når jeg lå i min barak, drømte jeg mig nogle gange væk. Jeg havde en forestilling om, at jeg skulle kravle over et bjerg. Når jeg kom op på toppen, var jeg fri. Så var der endnu et bjerg, og der skulle jeg også over. Der var mange bjerge, men jeg kravlede – fremad. Jeg ville hjem,« fortæller han, mens han sidder ved sofabordet og bladrer i en bog med billeder fra lejren. Han udpeger, hvor de sov, hvor de spiste og det sted, hvor han var med til at hælde ligaske ud i Eger-floden.

Hans første møde med Theresienstadt efter hjemkomsten var i 1950erne sammen med andre fanger. Siden har han besøgt lejren mere end ti gange, blandt andet som guide. I starten var det en bizar oplevelse. Der gik mennesker på gaden, butikkerne var åbne, der var en restaurant og et hotel, som om Holocaust ikke havde fundet sted.

En sommerdag i 2000 guidede han en gruppe i lejren, heriblandt sine to sønner fra sit andet ægteskab. De var omkring konfirmationsalderen. På et tidspunkt stod de på begravelsespladsen foran den store mindelysestage. Salle fortalte, han kiggede på sine sønner, der græd, og gik i stå.

»Jeg blev slået ud af at se, at mine drenge var så kede af det. Billederne fra lejren vælrede frem. Omkring mig stod en gruppe af mennesker. I dag har jeg stadig minderne, dem slipper jeg ikke af med, men jeg er forener med tanken om, at jeg var KZ-fange.«

Salles mor døde i 1982, blev 88 år. De flest af hans søskende lever i dag.

Synne Rifbjerg skriver om udstillingen HJEM på Dansk Jødisk Museum i Kultursektionen side 6

Michael Müller er freelancejournalist og forfatter.

Weekendavisen
Velskrevet viden

Alkoholbehandling på Sjælland
Diskret og professionel behandling på Orelund Gods
– en del af Behandlingscenter Tjele. Mere end 20 års erfaring med afhængighed.
Vi har hjulpet tusinder til et bedre liv uden alkohol og /eller medicin.
Behandlingscenter TJELE Sjælland
www. tjele.com/orelund
Døgntelefon 70 20 40 80